

Boganmeldelser

Jens Erik Kristensen, Hanne Nørreklit og Morten Raffnsøe-Møller, eds. (2011)

University Performance Management. The Silent Managerial Revolution at Danish Universities

København: DJØF Publishing, 195 sider, kr. 350,-

En gruppe forskere, de fleste med tilknytning til Aarhus Universitet, har begået en antologi om resultatstyring af og på universiteterne. Bogen består af en introduktion samt otte kapitler, der tager meget forskellige tematikker under behandling. Introduktionen sætter scenen. Her tegnes billedet af universiteternes ændrede ledelsesstruktur og et nyt styringsregime forankret i kontrakter, akkreditering samt i stigende omfang af finansieringssystemer, der er resultatbaserede og konkurrenceudsættende. Udviklingen tolkes som et forsøg på at forvandle universiteterne til ansvarlige enhedsaktører. Inspirationen beskrives som importeret udefra med OECD som løftegang men samtidig som matchende en dansk Grundtvigiansk tradition for anti-intellektualisme. Med scenen sat, tager de otte bidrag fat på mere dybdegående analyser af de danske universitetsreformers rationale og deres implikationer.

Tre bidrag er tilbageskuende. Jens Erik Kristensen ser på, hvad der sker med de klassiske universitetsideer, blandt andet Humboldt traditionen, i disse års reformintensive tider. Pointen er, at trods det moderne universitets virksomhedslignende profil, kan det ikke overleve uden fortsat at referere til i hvert fald nogle af de klassiske ideer.

Morten Raffnsøe-Møller stiller sig for at belyse, hvorfor der er så meget modstand mod de nye former for resultatstyring netop på universitetet, som har en lang tradition for resultatstyring i forbindelse med ansættelser, publicering og for den sags skyld undervisning. Hans svar er, at den nye udefrakommende politisk-administrativt initierede resultatstyring møder modstand af to årsager. For det første, fordi den er udtryk for en magtkamp om selvstyre. For det andet, fordi den forenkler universitetets målsætninger og ideer.

Susan Wright og Rebecca Boden ser tilbage på universiteternes udvikling i de sidste 25 år i henholdsvis Danmark og UK. Fra meget forskellige udgangspositioner, hvad angår traditioner i universitetssektorerne såvel som i de offentlige sektorer, er lighederne i dagens universitetsforståelse slående. Universitetsbegrebet er omfortolket. Universiteterne skal være videnproducenter i vidensamfundet. De skal med politisk hånd drives som virksomheder med det formål at drive videnøkonomien.

Fem bidrag sætter fokus på implikationerne af den skitserede udvikling. Nikolaj Kure, Hanne Nørreklit, Philipp J.H. Shröder og Mai S. Linneberg sætter fokus på, hvordan universiteterne forsøger at konstruere sig selv som verdensledende. To cases henholdsvis Copenhagen Business School (CBS) og London School of Economics (LSE) analyseres. Den Luhmann inspirerede analyse, der empirisk tager afsæt i de to universiteters skriftlige fremstilling af deres visioner og missioner, konkluderer, at mens CBS konstruerer

sig selv som en organisation i harmoni med dens medlemmer og positionerer forskerne som børn, der behøver at udvikle sig til voksne, konstruerer LSE sig elitistisk og positionerer forskerne som voksne.

Morten Jakobsen, Tina Blegind Jensen og Margit Malmose Peyton sætter fokus på, hvordan forskerne registrerer deres forsknings- og formidlingsaktivitet samt på hvad disse registreringer anvendes til. Det empiriske materiale består primært af interviews gennemført på et institut på en dansk business school. Empirien er anonymiseret, men mon ikke den ligesom forfatterne stammer fra Aarhus? Det konkluderes, at forskerne registrerer med sigte på at promovere sig selv og legitimere deres indsats samt at universitetsledelsen har vanskeligt ved at oversætte den aggregerede resultatinformation og anvende denne i beslutningstagning.

Mai S. Linneberg, Philipp J.H. Shröder, Hanne Nørreklit og Nikolaj Kure sætter fokus på rankings. Casen er rankings af MBA studier på business school området, idet der gennemføres en komparativ analyse af fire internationale rankings. Konklusionen er, at variationen mellem de fire rankings resultater er begrænset trods variationer i metodologi. Der reflekteres over årsagerne hertil. Måles noget bagvedliggende uobserverbart f.eks. excellence? Forsøger ranking producenterne bevidst at maksimere legitimiteten i deres rankings ved at fastlægge deres metodologi så denne afviger fra de øvriges men samtidig giver beslægtede resultater? Er rankings selvopfyldende profetier?

Anne Allerup Nielsen og Christa Thomsen sætter fokus på, hvordan universiteter kommunikerer samfundsmæssig ansvarlighed, corporate social responsibility (CSR). Der gennemføres en komparativ analyse af hjemmesiderne på seks universiteter i fem lande samt en nærmere analyse af strategidokumenterne fra de tre universiteter, hvis strate-

gier indeholder CSR tematikker. Det konkluderes på basis af analysen, at CSR temaet ikke for alvor er tænkt ind i strategisk universitetsledelse og at der er et stort potentiale for branding vis a vis universiteternes interesser.

Det sidste bidrag, der er skrevet af Gritt B. Nielsen, sætter fokus på, hvordan tiltag til at effektivisere studierne påvirker de studerende. Der er gennemført et antropologisk feltstudie på det naturvidenskabelige område på to universiteter umiddelbart efter introduktionen af blokstrukturer for at effektivisere herunder fleksibilisere uddannelserne, reducere frafald og styrke gennemførelsesprocenter. Det konkluderes, at forandringerne har ført til, at de studerende fokuserer på, hvad der er strengt nødvendigt for at bestå deres eksaminer og ikke engagerer sig nysgerrigt og kreativt.

Antologien indeholder mange tankevækkende observationer og refleksioner om udviklingen i den danske universitetsverden. Analyserne gribes an med varierende teoretiske og metodologiske afsæt. Dette er forfriskende, men det udnyttes desværre ikke i tværgående refleksioner.

Empirisk er der tale om relevante og interessante nedslag, men samtidig virker disse lidt tilfældige givet antologiens overordnede tematisering på resultatstyring. Der er f.eks. ingen empiriske analyser af implikationerne af kontraktstyring eller akkreditering. Antologien giver sig ud for at analysere resultatstyring i den danske universitetsverden som sådan. Dette er en sandhed med modifikationer. Som det er fremgået, er der i den del af antologien, der analyserer implikationer, en klar empirisk tyngde på business school området. Desværre diskuteres det ikke, hvad dette valg af case betyder for hvad vi kan lære om universitetsverdenen som sådan.

Antologien har undertitlen »The Silent Ma-

nagerial Revolution at Danish Universities«. At de danske universitetsreformer er radikale – og dermed måske kan betegnes som en revolution – er utvivlsomt korrekt. Men at der skulle være tale om en *stille* revolution, er mere tvivlsomt. Forestillingen om den stille revolution synes at komme fra det kapitel, der sammenligner reformerne i Danmark og UK. I det omfang de andre kapitler forholder sig til revolutionens karakter indtager de nærmest det modsatte synspunkt, nemlig at der er betydelig modstand. Andre kilder tegner også et anderledes billede. Således viser en nylig nordisk komparativ analyse af den forskningspolitiske debat, at organisatoriske og ledelsesmæssige problemstillinger fylder langt mere på den danske dagsorden end tilfældet er i de andre nordiske lande (Kallerud m.fl., 2011). Helt stille går reformerne altså ikke for sig.

Antologien havde fortjent en mere ambitiøs redigering. Som læser savner man først og fremmest konkluderende refleksioner, hvor de enkelte bidrags konklusioner diskuteres i et overordnet, tværgående perspektiv. Dernæst er der svagheder også på det tekniske plan. Morten Raffnsøe-Møllers bidrag synes sat ind i elvte time. Her er ingen abstract og ingen forfatterpræsentation.

Trods de anførte kritikpunkter kan antologien anbefales som læsning for alle, der interesserer sig for de danske universiteters udvikling. Nyt input til diskussionerne af sektoren er der særligt i de bidrag, der sætter fokus på implikationer af forandring og reformer. Sådanne analyser er der også fremadrettet et stort behov. Vi mangler systematisk viden på dette område.

Hanne Foss Hansen
Professor mso
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet

Reference:

Egil Kallerud, Thorvald Finnbjørnsson, Lars Geschwing, Marja Häyrynen-Alestalo, Inge Ramberg, Karen Siune og Terhi Tuominen (2011), *Public Debate on Research Policy in the Nordic Countries. A Comparative Analysis of Actors and Issues (1998-2007)*, Oslo: Nifu Rapport 11/2011.

Susanne Hegelund og Peter Mose (2011)

Javel, hr. minister! Topembedsmænds magt og ministres afmagt
København: Gyldendal, 287 sider.

Knap så unge læsere vil vide, at første del af bogens titel, »Javel, hr. minister«, hentyder til den engelske TV-serie fra 1980'erne, med den ironiske titel »Yes, Minister«. I serien vinder departementchefen, Sir Humphrey, diskret, venligt og afvæbende for det meste magtkampene med ministeren. Det sker til tider uden, at ministeren opdager, at han har været i magtkamp med Sir Humphrey. Bogens undertitel om topembedsmænds magt og ministres afmagt understøtter også, at det er sådan billedet af samspillet mellem topembedsmænd og ministre ifølge forfatterne ser ud i dansk politik. Og Roald Als-illustrationen på bogens omslag bidrager ligeledes til billedet af de afmægtige ministre og de magtfulde embedsmænd. På illustrationen får de seneste fire statsministre Schlüter, Nystrup, Fogh og Løkke lov til at tite som små mus op ad brystlommen på en enorm nålestribet habit.

Selv om det unægtelig er svært at konkurrere på underholdningsværdien med »Yes, Minister«, er »Javel, hr. minister« for det meste velskrevet, letlæst og, hvis man har lidt hang til skadefryd, sine steder også underholdende. Lad det imidlertid være sagt med det samme: En overbevisende argumentation for, at vor tids ministre, inklusive statsministrene,

i den grad er i lommen på vor tids »Sir Humphrey'er« leverer bogen ikke.

»Javel, hr. minister« er opdelt i 14 kapitler og falder i tre dele. De tre første kapitler er viet top-embedsmandsrollens indhold og udvikling. Første kapitel hedder »Departementchefernes klub« og karakteristisk for forfatterens journalistiske tilgang hedder det i »underrubrikken«, at: »En snes højtplacerede embedsmænd er nøglepersoner i magtens Danmark. De er diskrete og mødes helst uden for offentlighedens søgelys« (p. 13). Her skulle læseren formentlig gerne få fornemmelsen af, at der nu er noget illegitimt og konspiratorisk magtudøvelse, som vil blive »afsløret«. Men reelt er det svært at forestille sig andet end, at landets departementschefer kan have legitim, faglig glæde af at sætte hinanden stævne. Og det er også svært at se, hvorfor de skulle sætte hinanden stævne i offentlighedens lys.

Anden del består af fem kapitler, hvoraf størsteparten er viet fire tunge ministerier, Statsministeriet, Finansministeriet, Justitsministeriet og Udenrigsministeriet. De fire ministerier har i større eller mindre omfang alle væsentlige tværgående opgaver i forhold til andre ministerier. Det femte kapitel ser på et fagministerium, Undervisningsministeriet, der i de senere år – formentlig til både overraskelse og blandede følelser for de fleste ansatte i undervisningssektoren – er blevet lidt af en politisk kampplads.

Tredje del fokuserer i seks kapitler mere på samarbejdet og nok især konflikter mellem ministre og embedsmænd. Det næstsidste kapitel, bogens korteste kapitel, behandler »Spindoktoren« og de problemer, som det kan give at få »spindoktorerne« indpasset i samspillet mellem minister og topembedsmænd. Her kan man en passant hæfte sig ved forfatterens vurdering, at Schlüters ministerielle embedsmænd, ministersekretærene, havde væsentlig bedre føling med og leverede

de bedre servicering af medierne end de udefra rekrutterede rådgivere under Nyrup (pp. 256-257). I forlængelse af kapitlet om »spindoktorerne« munder sidste kapitel ud i en genoptagelse af diskussionen om statssekretærer og viceministre. Det er især denne del af bogen der efterfølgende har fået plads i den offentlige debat.

Bogen bygger formentlig primært på interviews med tidligere ministre og topembedsmænd og med en del nuværende ministre samt eksperter. På tematisk passende steder optræder citat-brudstykker fra navngivne kilder. Citaterne er nok det nærmeste man kommer dokumentation for bogens lejlighedsvis temmelig firkantede påstande om, hvordan centraladministrationen fungerer. Uagtet at forfatterne muligvis har haft held til at få flere til at medvirke end normalt for den type af bøger, er det vanskeligt grænsende til det umulige at kikke forfatterne i kortene. Man kan ikke se, hvem der er interviewet om hvad, hvorfor, hvordan og hvornår. Og der er meget få kildehenvisninger, de fleste er til en tidligere bog af forfatterne. Det kan muligvis ikke være anderledes, men det bevirker, at man ikke kan se, i hvilket omfang forfatterne lejlighedsvis optræder som mikrofonholdere for nuværende og tidligere aktører, der – fuldt forståeligt – godt vil have kredit for deres administrative og politiske indsats. Som læser har man ikke mange chancer for at vurdere forfatterens dokumentationsgrundlag.

Bogens største fortjeneste ligger i afdækningen af nogle vigtige beslutningsprocesser i dansk politik, hvortil der sjældent er mange tilskuere, og i at den kommer rundt i flere og ret så forskellige dele af centraladministrationen. Bogen indeholder måske nok ikke så meget nyt, og den får ikke argumenteret hovedpointen om de magtfulde topembedsmænd og de afmægtige ministre overbevisende hjem. Eksempelvis er det forfatterens vurdering, at Fogh-regeringen, da den kommer til, i en årrække sætter sig fuldstændig på

medierne (p. 257). Statsministeriets departementschef får således af statsministeren besked på, at »spindoktoren« er vigtig, og vælger at samarbejde med den udefrakommende »spindoktor«, fordi departementschefen ikke som under den tidligere regering blot kan køre »spindoktoren« over (p. 258). Forfatterens beskrivelse og vurdering af det forløb harmonerer ikke ret godt med billedet af en statsminister, der angiveligt skulle være i lommen på »Sir Humphrey«. Så magtrelationerne mellem ministre og embedsmænd er nok mere komplicerede end det billede, som »Javel, hr. minister« tegner, og som man af samme grund ikke skal sluge rådt. Bogen fortsætter imidlertid en relevant diskussion om den danske model, hvor der er behov for yderligere viden. Timingen er endvidere glimrende, hvilket næppe vil skade salget.

Henrik Jensen
Professor mso, dr.scient.pol.
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet

Jesper Hartvig Pedersen
Faglig vicedirektør, historiker/cand.polit.

Peter Nedergaard (2010)

Lissabon Traktaten – en politologisk analyse
København: DJØFs Forlag, 190 sider,
kr. 350,-

Lad det være forudskikket, at Peter Nedergaards bog udfylder et hul på det danske marked og at den er velskrevet og logisk opbygget.

Bogen falder i fem kapitler; opløbet til Lissabontraktaten; EU's opbygning og virkemåde; de politiske samarbejdsområder; Charteret om Grundlæggende Rettigheder, og Danmark og Lissabontraktaten.

Et grundlæggende træk i bogen er spejlingen

af forandringer i forhold til de to positioner: intergovernmentalisme og føderalisme. Denne tilgang har den klare fordel, at den tillader en nuanceret evaluering af et meget kompliceret resultat.

I kapitlet om opløbet til Lissabontraktaten besvares spørgsmålet om »hvorfor Lissabon?« med udgangspunkt 1) i et følt behov for at forenkle og effektivisere EU som følge af EUs hurtige udvidelse fra 12 til 27 medlemmer: »Udvidelserne [er] med andre ord dråben, som efter manges mening har truet med at få uigennemsigtheden i EU's beslutningsproces til at flyde over«. Og 2) i et behov for at opstramme det traktatmæssige grundlag, der efterhånden var blevet uoverskueligt, og rodet. Til dette kunne man have tilføjet, 3) at bl.a. »9/11« terrorangrebet, der lå efter Nice-topmødet i december 2000 og Laeken-topmødet i december 2001 i høj grad bragte »sikkerhed« på dagsordenen, og var med til at udvide integrationsprocessens omfang og til at drive den fremad. Generelt kunne man godt have ønsket sig et kort historisk flash back til det Europæiske Kul og Stålfællesskabs grundlæggelse, for at kunne trække de lange linjer i EU's udvikling i dette indledende kapitel.

I betragtning af at Nedergaard selv påviser og diskutere hvor få substantielle forandringer der er ml. forfatningstraktaten og Lissabontraktaten (fx s. 35), er det lidt overraskende, at han påpeger, at der er en meget væsentlig forskel på de to traktaters tilblivelse (s. 36), hvor det fremhæves at forarbejdet til forfatningstraktaten var grundigt og inkluderende, hvorimod Lissabontraktaten var det modsatte. Hvis 80-90 procent af traktatindholdet er det samme, må forarbejdet til Lissabon vel også have været grundigt?

Kapitel 2, om EU's opbygning og virkemåde, er instruktivt og giver en letlæst introduktion til temaet. Specielt det noget komplicerede tema subsidiaritetsprincippet og inddragelsen

af de nationale parlamenters rolle i EU-beslutningsprocessen er velskrevet og klart. Skulle man klandre kapitlet – og bogen – for noget, vil det være den meget typisk nordeuropæiske tilgang til EU's natur. Grundlæggende argumenterer Nedergaard for EU's statslighed men viger tilbage for at tage konsekvensen (s. 39). På s. 78 skriver Nedergaard ganske rigtigt: »Ikke desto mindre minder EU mere og mere om traditionelle føderationers opbygning med et kammer, der repræsenterer medlemsstaterne (i EU Ministerrådet) og et kammer, der repræsenterer befolkningerne (i EU Europa-Parlamentet), og med en politisk beslutningsproces, der involverer begge kamre.« Dette kunne han let have udvidet til at nævne, at EU-Kommissionen fungerer som en føderal regering, og Det Europæiske Råd som et kollektivt præsidium, med van Rompuy som præsident (jeg deler i øvrigt Nedergaards betragtning om at det på sigt vil være forventeligt, at formandsposterne for Kommissionen og Det Europæiske Råd fusioneres, så embedet kommer til at minde om den amerikanske præsidents). Tager man en mainstream model på statslighed, som fx Dunleavy and O'Learys model fra 1987 (i *Theories of the State*), vil man se, at EU opfylder de opstillede kriterier. Problemet med denne betragtning – at EU er en stat – er så, at nogle personer er fristede til at lave den forkerte ligning: EU = stat = supermagt. EU besidder statslighed, men er stadig en svag stat, hvis sammenhængskraft og legitimitet ikke scorer særligt højt, hvad der ikke ændrer ved at EU er en stat.

Kapitel 3 gennemgår i overskuelig form de politiske samarbejdsområder; deres tilblivelse og udvikling.

Kapitel 4 behandler Charteret om Grundlæggende Rettigheder. Kapitlet gennemgår bl.a. historien bag menneskerettighedserklæringer: den franske menneskerettighedserklæring, den amerikanske *Bill of rights* og FN's menneskerettighedserklæring. Kapitlets

værdi ligger, ud over dets analyse, i selve det, at Charteret fremhæves. I den danske debat har dette, tydeligt forfatningsprægede, element af traktaten en tendens til at blive ignoreret, hvad der er med til at cementere den – forkerte – opfattelse, at EU kun er en form for stærkt mellemstatsligt samarbejde af økonomisk natur.

Kapitel 5 er viet til en gennemgang af Danmark og Lissabontraktaten og vil naturligvis have mange læseseres interesse. Først slås det fast, at Danmark ikke er alene om at have undtagelser, selvom det er os, der har klart de fleste (igen er der nyttige og overskuelige tabeller). Derefter analyseres de danske forbehold og deres politiske betydning. Konklusionen er, at EU vil udvikle sig inden for de givne områder og at det vil udelukke Danmark fra indflydelse der. På den anden side fremhæves det også, at uden et retsforbehold, ville Danmark have svært ved at føre den udlændingepolitik, vi gør. Nedergaard peger også på spændinger det kan få, hvis ... når ... Ministerrådet vedtager tværgående retsakter, hvor hovedhjemlen vedrører det indre marked, medens en straffehjemmel ligger et andet sted, for det er praksis, at der ikke kan vedtages retsakter, hvor et medlemsland kun deltager delvist ...

I efterskriftet tager Nedergaard igen dikotomien føderalistisk – intergovernmentalistisk frem, og har som en af sine konklusioner at begge sider vandt: føderalisterne fik styrket Europaparlamentet og Den Europæiske domstol, og intergovernmentalisterne kunne glæde sig over at det Europæiske Råd og Ministerrådet blev styrket ... typisk for den måde EU-traktater bliver til på (men igen mener jeg, at styrkelsen af EU-staten underbetones).

Alt i alt er der tale om en god og overskueligt opbygget bog. Dens styrke er, at den viser hvor vigtig en ramme EU er om dansk politik. Dertil kommer at den er pædagogisk opbygget, med læsevejledning, forklaring af be-

greber og forkortelser, mange overskuelige oversigtstabeller etc.

Søren Dosenrode
Jean Monnet Professor
Aalborg Universitet

Jens Ewald (2010)

ALF ROSS – et liv

København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 371+ 33 sider noter, oversigter og registre, kr. 400,-

Alf Ross på anklagebænken

I forordet til sin biografi over professor, dr. jur. et phil. Alf Ross' liv skriver forfatteren (Jens Ewald; der er professor i retsfilosofi på Århus Universitet) følgende: »På overfladen formede Alf Ross' liv sig som et eventyr, i hvert fald skulle Alf Ross gå så gruelig meget igennem både hvad angik kærligheden og arbejdslivet, før han endelig stødte hovedet mod himlen [sic!] og blev en international kendt og anerkendt filosof og retsvidenskabsmand« (p. 5).

I næste sætning annoncerer Ewald imidlertid, at »historien om Alf Ross er ikke noget eventyr.« Hvilken påstand han derefter benytter de fleste af bogens 12 kapitler og 360 sider til at forsøge at overbevise sine læsere om rigtigheden af. I elleve af biografens kapitler er Alf Ross hovedpersonen, med større eller mindre bi- eller statistroller tildelt hans forskellige faglige modstandere, inspiratorer, kolleger, ægtefælle, kvindelige bekendte og andre. Et enkelt kapitel (kapitel 9), som er på knap 30 sider, er dog helliget Ross' ægtefælle gennem hele livet, Else-Merete Ross. Dette kapitel belyser navnlig Else-Merete Ross' barndom og voksenliv, omgangskreds og fortrolige, samt hendes samfundsengagementer i kvindesag og som folketingspolitiker gennem mange år.

Beviset for ikke-eventyret forsøger JE at føre med mange såvel direkte som indirekte midler. Tematisk omfatter disse blandt andet: Alf Ross' familie og ungdomsår; hans konfuse optakter til og indgåelsen af det for det meste problematisk forløbende ægteskab med Else-Merete Ross; studieårene hvor forskeren Alf Ross og disputatserne bliver til; en hel del om disses svære gang på jorden; hans modstander på Fakultetet samt yndlingsaversion Frederik Vinding Kruse (biografien redegør rundhåndet for, hvorledes professor Frederik Vinding Kruse i en del år havde gjort, hvad der stor i hans magt for at holde Ross nede og ude af fakultetet); forholdet til Ross' videnskabsfædre professorerne Hans Kelsen og Axel Hägerström; og afsluttende med de lykkeligere tider efter at Ross havde stødt hovedet mod himlen.

Man vil huske, at »[g]enieme er som tordenvejr. De går mod vinden, forfærdet menneskene, renser luften.« Det var Søren Kierkegaard, som affyrede denne tirade, af gode grunde mange år, før Alf Ross indledte sin meget intense og i lange perioder personlig omkostningstunge kamp for faglig og personlig anerkendelse.

Dog, skønt metaforen derfor ikke blev møntet med sigte på Ross og hans liv, kunne den meget vel have været det: Ross levede givetvis med et billede af sig selv som åndelig fornyer på geni-niveau. Som menneske og forsker gik Ross dernæst i store dele af sit liv ret direkte mod vinden – uanset fra hvilken retning stormene måtte blæse. Endvidere forfærdede mange af Ross' tidlige videnskabelige arbejder, andre udtalelser og gøremål ikke så få af hans samtidige, og Ross' aldrig ydmyge facon at føre sig selv frem på vanskeliggjorde hans forhold til mange toneangivende professorer på Det juridiske Fakultet. Det sted, hvor Alf Ross så inderligt ønskede at blive ansat i et professorat. Endelig, da den store *Sturm und Drang*s tid var ovre, havde han leveret langtidsholdbare bidrag til rens-

ning og forfining af den retsvidenskabelige og retsfilosofiske luft. Det vil talrige danske og ikke-danske videnskabsmænd skrive under på den dag i dag – men ikke Ewald hvis jeg har forstået ham ret.

Mest centralt i denne bevisførelse står bogens diskussioner af, for det første, at Ross i live måtte indkassere store videnskabelige skuffelser på sin vej mod de akademiske tinder. Han fik blandt andet forkastet en doktordisputats og måtte finde sig i offentliggjort kritik gående ud på, at hans videnskabelige redelighed var seriøst diskutabel. Hvad det sidste angår, er det navnlig hans retsfilosofiske hovedværk, »Ret og Retfærdighed«,¹ som har måttet stå for skud. Og for det andet, at Ross' videnskabelige betydning i årene efter sin død rask bevægede sig mod et nulpunkt.

Biografiens fremstillinger, der handler om epigoneri-anklagerne, består snarere af en blanding af bevisførelse og insinuationer end bevis eller et forsøg på et sådant. Navnlig gengiver JE andres udvalgte opfattelser, som læseren har svært ved at misforstå som andet end, at JE er enig i kritikken af Ross' redelighed – uden at han toner rent flag. Denne fremstillingsteknik er en genganger i bogen, som jeg i det følgende omtaler som biografiens »røde tråd«. Det er for eksempel påfaldende, at biografien på side 308 omhyggeligt gengiver, at »On Law and Justice«,² da den udkom, i en anmeldelse blev intellektuelt massekreret af professor Julius Stone; men passerer i tavshed, at netop Stone's filosofiske arbejde tidligere havde været udsat for ret lemlæstende kritik af Ross. Under alle omstændigheder: mens jeg på den ene side på dette sted henviser til teksten nedenfor, nøjes jeg på den anden side med her at anføre, at insinuationerne ikke forekommer overbevisende; et synspunkt som i det mindste en af fire allerede offentliggjorte (hhv under udgivelse værende) anmeldelser³ også klart argumenterer for.

En anden ting er, at Ross ved en mindre restriktiv anvendelse af henvisende fodnoter til værker, som han intellektuelt trak på, selv kunne have gjort en hel del for at undgå, at disse anklager nogensinde fik en gang på jorden. Nogle vil måske hælde til at tilgive den tilbageholdende anvendelse af fodnoter med henvisning til, at »Ret og Retfærdighed« var en lærebog. Spørgsmålet er dog, om det er nok til delvis frifindelse for fraværet af et rigt noteapparat – og måske specielt et fravær de steder, hvor andre har sagt det samme, men før Ross. Ubestridt er det i hvert fald, at bogen også, og tilsigtet, har videnskabelig karakter; samt at den faktisk har langt flere fodnoter end de fleste lærebøger.

Dernæst, hvad påstanden om den udslukte videnskabelige betydning angår, står den i meget høj grad for forfatterens egen regning. Dersom den alternativt ikke blot er bannerfører for delvis inkongruente kulturer på de juridiske fakulteter på Århus og Københavns universiteter. Det taler vel i øvrigt ligefrem imod tesen om tabt relevans, at JE selv i 2010 har skrevet en hel bog om Ross; samt at denne bog på relativ kort tid har trukket ikke mindre end fem anmeldelser (jf. fn 5). To af anmelderne argumenterer i øvrigt for, at tesen om den udslukte betydning ikke kan stå for en nærmere efterprøvelse.⁴ Dermed er i øvrigt ikke sagt, at det, naturligvis, er forundt få, om nogen videnskabsmand at stråle med samme, uimodståelige glans hen ved et halvt århundrede efter, at hans/hendes afgørende værker blev skrevet og opnåede global anerkendelse. I dag er det ikke nødvendigt som ved en solformørkelse at benytte farvet glas for at se på Den Store Ross-skikkelse.

Engang var brug af farvet glas i hvert fald en anbefalelsesværdig beskyttelsesforanstaltning. Dét erfarede Deres anmelder, da han begyndte at læse jura i 1959. Dengang kom han i nærkontakt med professor Ross, hvis intellektuelle dominans og indflydelse på Fakultetet og i mange cirkler udenfor var en del

af studiehverdagen. Ross' berettigede krav på underkastelse var i sit zenith. I faget »retslære« kæmpede vi unge studerende os igenem hans altid kampklart fremstillede logiske empirisme i forfatterskabets mest centrale værk, som er 1953-værket »Ret og Retfærdighed«. Og i statsretten var pensum Ross' ikke mindre krævende, men også brilliant gennemtænkte og vel-formulerede »Dansk Statsforfatningsret I&II«.⁵ Læsningen af den bog, jeg nu anmelder, fremtvang naturligvis for mit indre blik de oplevede situationer fra mine studieår. Det vil sige fra dengang tallose jurister fra før-mit, mit og efterfølgende årtier udlevede vore juristliv i skyggen, så at sige, af den personligt, analytisk og juridisk voldsomt dagsordenssættende Ross.

En illumination: Da den forfatningsretlige og politiske strid i 1963/64 om det, man kaldte den socialdemokratiske regerings *jordlove*, var på sit højeste, skulle en af mine gode venner til eksamen i statsforfatningsret. Den eksamen var blot én af de tre mundtlige eksaminer, som første-dels studerende dengang skulle op til på én og samme dag. Jeg gætter, at meget få studerende på den store dags morgen brugte deres begrænsede ressourcer på at læse dybt i aviserne – når det netop den dag var påkrævet at opdyrke mest mulig selvkontrol og koncentration for at kunne stå de tre nådesløse eksamensdistancer. Uanset hvad, min åndsbroder havde ikke læst dagens aviser. Lammende må det derfor have forekommet ham, da professor Alf Ross indledte eksaminationen med ekstremt kort og eksakt at spørge: »Hvad står der i avisen i dag?«

Efter lang tavshed gik professor Alf Ross villigt videre med eksaminationen, idet han nu spurgte: »Skal jeg forstå Deres tavshed som, at De ikke har læst avis i dag?« Da min ven havde bekræftet, at Ross' sagnomspundne logiske sans ej heller denne gang havde svigtet ham, holdt Ross en mindre forelæsning om, at jura er et samfundsfag. Derfor er daglig intens avislæsning for en stud. jur.

en ufravigelig nødvendighed. At eksaminanden havde forbrudt sig mod denne pligt var uværdigt. Efter en ny, kortere tavshed, som tillod denne dom at trænge helt ind, stillede Ross derefter det spørgsmål, som hele tiden havde ligget ham på sinde. Det gik ud på, om jordlovene i deres dele eller helhed var ekspropriation i grundlovens § 73s forstand – for hvilken der skulle betales erstatning, hvad socialdemokraten Ross var enig med den socialdemokratiske ledede regering om, at det skulle der ikke. Det havde han skrevet et respons om, som var omtalt i dagens aviser!

Jens Evald lægger som sagt ikke skjul på, at det for ham har været vigtigt at fremføre og sandsynliggøre holdbarheden af påstandene om videnskabelig uredelighed og Ross' betydningsløshed i vor tid. I det følgende ser jeg lidt nærmere på, hvad jeg vover at omtale som biografiens tredje hovedtema. Det giver forfatteren ikke navn med så rene ord som de to foregående, men det fletter sig mere eller mindre bevidst ud og ind mellem biografiens mange andre fremstillinger af mennesket og menneskelivet Alf Ross. Nærmest uden undtagelse fremstiller dette tema, eller denne vinkling, Ross i et køligere – måske ligefrem i et uhjerteligt – lys. Med eller uden objektivt belæg. En vild anmeldertese kunne lyde, at insinuationerne i forening med denne røde tråd ikke er uskyldige kommentarer og beretninger men tjener et formål. Dét er næppe at reducere betydningen af Ross' værk ved at reducere personen, som skabte det. Der er formentlig blot tale om et tilfælde, som ligner en tanke.

Temaet går som sagt som en rød tråd gennem biografien, at Ross var stridbar, aggressiv, uforsonlig og tilsyneladende et ofte ufrivilligt offer for en utilfredsstillende trang til at virke kontroversiel. Politisk korrekthed eller at vende den anden kind til, når han vurderede, at nogen havde gjort ham fortræd, var ikke Alf Ross' stil. For eksempel nægtede han at tage imod sin mangeårige modstanders,

professor Frederik Vinding Kruses til hilsen fremstrakte hånd på dagen, hvor dennes søn, professor Anders Vinding Kruse, med succes havde forsvaret sin doktorafhandling.

Ross havde sine kæphesten – og red dem. Imidlertid, at ride videnkabelige kæphesten kan være en nødvendighed, som må bedømmes positivt, hvor det drejer sig om med en ny tids tanker og analyser at give plads for et paradigmeskifte ved at slå brecher i murene omkring traditionstænkning. JE synes dog at være manden, som kun forfalder til at fremstille Ross' tanker, handlinger (etc.) positivt, når det ikke kan være anderledes. Det er ikke en frugtbar tilgang.

Erkendt: At afvise selv sin gamle fjendes fremstrakte hånd bærer, hvordan man end drejer det, vidnesbyrd om mangel på menneskelig storhed, måske tillige om følelsesmæssig kold- eller delthed og – i hvert fald – om personlig smålighed. Heroverfor står, og biografien dokumenterer det, at Alf Ross for det meste var uhyre målrettet i al sin gerning og ofte var meget vindende, charmerende, ja, at han ligefrem kunne blænde sine omgivelser.

Hvad i Ross' psyke og personlighed genererede disse svingninger mellem menneskelig varme og kulde? Var han muligvis ikke selv herre over, hvornår han optrådte som Dr. Jekyll henholdsvis Mr. Hyde? Et sted får læseren at vide, at Ross var så usikker på sig selv og sin betydning, at han stammede – ikke blot i mere officielle situationer, men tillige »når han var sammen med sine venner. Ingen af vennerne kommenterede denne side af Alf Ross« (fn. 1, side 37 fn.). Og, fortsætter Evald, Ross var »en usikker mand, som ikke vidste hvilken kurs han skulle udstikke for sit liv.« Evald dokumenterer til overflod, at denne rådvildhed, ligesom naturligvis Ross ringe højde, ikke repræsenterede et forbigående overståeligt ungdomsfænomen. Ross' komplicerede erotiske liv og kærlighedslivet igennem tyder i hvert fald på, at en eller

anden sætternisse fulgte med fra Ross' barn- og ungdom. Var der muligvis en bagvedliggende, personlighedsbetinget afvigelse, som skabte sammenhæng mellem »usikkerheden« og Ross' sygdomsbilleder og tit mere end problemfyldte sociale adfærd?

Det er efter min mening en mangel, at biografien ikke forsøger at trænge om bag de objektive tildragelser, som kilderne melder om. Og som gives en gennemgående negativ fremstillingsmæssig vinkling. Måske tillader kilderne ikke at adressere dette hvorfor-dog spørgsmål. Er det forklaringen, burde forfatteren blot kort have redegjort for lakunen.

Sammenfattende kan jeg sige, at Jens Evalds bog om Ross og det liv, han valgte eller var nødt til at leve, på mange måder er en læseværdig bog. Den er læseværdig for jurister, men måske i højere grad for de læserkredse, som *Økonomi & Politik* snarere henvender sig til. Men det trækker fra i bedømmelsen, at biografien som sagt går meget tæt ikke blot på Ross' offentlige men tillige på hans meget private og intime liv. Det er naturligvis et spørgsmål om personlig smag, hvad man ønsker at blive underholdt om vedrørende et andet menneskes privatsfære. Imidlertid, selv nærgående fremstillinger kan retfærdiggøres, dersom forfatteren kobler dem på identificerede teser om den biografieredes psyke/personlighed. Og ikke blot lader læserens nyfikenhed diktere, hvad han/hun får ud af det stærkt private stof. Som Deres anmelder læser biografien, har han med andre ord svært ved at erklære sig enig i, at Evalds endeløse excesser ind i det dybt private har »en almen interesse og litterær egenverdi helt ud over det faglige«.⁶

Jeg gætter, at Jens Evalds forsvar for at indbefatte så mange (irrelevante) detaljer fra privatsiden formentlig er simpelt nok og antagelig dobbelt. Det lyder formentlig dels, at allerede bogens titel gør det klart, at biografierens fokus slet ikke i første række er på retsviden-

skabsmanden og samfundsanalytikerens Ross. Objektivitet er stillet ind, på godt og ondt, på det (engang) levende menneske ved navn Alf Ross. Og dels, at privatliv og offentlig liv er to sider af samme sag i tilfældet Ross, fordi et af hans livs *Leitmotive* var at lade de samme videnskabeligt udviklede målestokke regere både i sit private og i sit professionelle liv. Ross' komplicerede familieliv, vindeltrappeagtige videnskabelige liv, hans depressioner og i øvrigt alvorlige sygdomsliv samt det mange-etapede karriereliv er, anskuet på denne måde, blot sider af samme sag. *Point taken*.

Imidlertid, for Deres anmelder udviklede sammenhængen mellem biografiens læseværdighed og dens høje koncentrationer af stof fra Ross' ikke blot privat- men intimsfære sig til meget direkte forbundne kar. De opulente beretninger fra intimsfæren endte med at trække fra på kontoen for læseværdighed. Foreholdt den vurdering vil forfatteren antagelig svare, at så skulle jeg have ladet være med at læse hans bog. Måske har han ret. Dog, nu hvor jeg havde sagt ja til at anmelde biografien, krævede juridisk anstændighed, at jeg bekendte kulør.

Den 10. juni 1969 fyldte Ross 70 år. Derfor var der dengang ifølge tjenestemandsløven ingen vej uden om for ham end at søge sin afsked og for Universitetet at bevilge det ansøgte. 70-års grænsen, som Ross faldt for, er i dag som udgangspunkt ophævet i dansk ret. Det skete for et par år siden med udgangspunkt i EU-retten, hvis hovedregel er, at det er ulovlig diskrimination at forskelsbehandle, herunder afskedige universitetsansatte på grund af deres alder.

Professor dr. jur. et phil. Alf Ross levede og døde med fuld honnør for sit videnskabelige livssyn.

Hjalte Rasmussen
Professor, dr. jur.
Københavns Universitet

1. Fra 1953, Nyt Nordisk Forlag; ss. 475. Dette værk blev oversat til en lettere tilgængelig version på engelsk med titlen *On Law and Justice*; Stevens, London (1958) og University of California Press (1959); den er på pp. 383.
2. »Ret og Retfærdighed« i engelsksproget udgave; se fn 3.
3. De fire anmeldelser er forfattet af: professor, dr. jur. Peter Blume i *Juristen*, nr. 1, 2011 (ss. 28-31) under titlen: Ross – for altid? Af Folketingets Ombudsmand, professor, dr. jur. Hans Gammeltoft-Hansen i U.2011 B.85/almindelige emner 9, under titlen »Om Ross' liv og værk«. Postdoc, ph.d. Jakob v. H. Holtermann i *Ugeskrift for Retsvæsen*, (23. april) 2011 B. 136-142, Thomson Reuters; under titlen »Således består (endnu) al verdens herlighed!« (om Jens Evald vurdering af Alf Ross' betydning). Rigsadvokat Jørgen Steen Sørensen, Alf Ross og hans eftertid – nogle refleksioner i anledning af professor, dr. jur. Jens Evalds biografi, i *UfR* 2011, litteratur nr. 21, ss. 181ff. Den femte er den nærværende.
4. Jørgen Steen Sørensen og v. Holtermann, cit. i fn 4.
5. Nyt Nordisk Forlag, 1959-60 – på i alt 730 sider.
6. Hans Gammeltoft-Hansen, op.cit. i fn. 4, s.86.

Søren Hviid Pedersen (2011)

Carl Schmitt

København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 128 s., kr. 175,-

Den tyske jurist Carl Schmitt (1888-1985) har længe været berygtet som Det Tredje Rigets kronjurist. Samtidig har han i politisk teoretiske kredse vundet stor opmærksomhed de sidste par årtier. Den interesse kommer nu også til udtryk i form af en introduktion til Schmitts forfatterskab i serien *Statskundskabens Klassikere*. Søren Hviid Pedersen, lektor i politisk teori ved statskundskabsinstituttet i Odense, har skrevet en knap 70 siders præsentation af de væsentligste aspekter af Schmitts politiske tænkning samt udvalgt uddrag fra Schmitts værk og oversat nogle af disse, mens andre uddrag er genoptrykt af tidligere danske oversættelser.

Hvorfor har Carl Schmitt fundet vej ind i en serie om Statskundskabens Klassikere? Det skyldes uden tvivl Schmitts refleksioner over betydningen af så centrale politologiske begreber som politik, stat og suverænitet. Hvem har ikke fået slynget Schmitt citater i hovedet så som: »Den specifikt politiske sondring, som de politiske handlinger og motiver kan føres tilbage til, er sondringen mellem ven og fjende« (s. 101-102), »Suveræn er den, der træffer afgørelse om undtagelsestilstanden« (s. 112), og: »Alle prægnante begreber i den moderne statslære er sekulariserede teologiske begreber« (s. 116). Citaterne illustrerer Schmitts kontroversielle opfattelser af politik, stat og suverænitet, som man enten kan vende det blinde øje til og afvise med henvisning til Schmitts blakkede fortid, eller som man kan lade sine tanker provokere af. Søren Hviid Pedersen kalder det »skandaløst at overse Schmitts forfatterskab« (s. 9). Så er tonen lagt.

Søren Hviid Pedersen giver i sin introduktion en grundig indføring i Schmitts forfatterskab, dets radikalkonservative anliggende, dets centrale begreber og tankefigurer og dets aktuelle reception og relevans. I den forstand favner introduktionen bredt, samtidig med den stikker i dybden, og den kæder på den måde de efterfølgende tekstuddrag sammen, så de fremstår mindre fragmentariske. Det denne anmelder derfor hæfter sig ved i introduktionen er, hvor klart den tyske kontekst i form af erfaringerne fra første verdenskrig står som forståelsesramme for Schmitts politisk teoretiske anliggende og bidrag til sin samtids radikalkonservative bevægelse. Schmitts centrale værker fra 1920erne og begyndelsen af 1930erne, som også er trykt i bogens uddrag, inkorporerer hovedelementerne fra den radikalkonservative bevægelse, æstetisering af politik, vitalisme, politikens primat og antisemitisme med opretholdelsen af social orden og opbygning af et nyt samfund funderet i førmoderne forestillinger og myter for øje. Det giver et solidt udgangspunkt for at dykke dybere ned i Schmitts centrale begreber.

Det første centrale begreb, Søren Hviid Pedersen har valgt at præsentere, er Schmitts begreb om det politiske, som er udviklet i bogen af samme navn fra 1927. Som citatet ovenfor antyder, er det politiske kendetegnet ved en ven/fjende relation. Ven/fjende relationen er det politiskes kriterium, ikke dets definition, og det indikerer en intensitetsgrad, hvor sidste instans er elimineringen af en fjende i krig. I den forstand henviser det til et folks relation til andre folk som en politisk identitetsrelation, der er forudsætning for staten som repræsentant for den politiske enhed. Med andre ord er det politiske – i form af ven/fjende kriteriet – forudsætning for staten og ikke omvendt, hvad andre statscentrerede politikbegreber antager. I kraft af sit specifikke kriterium udgør det politiske en selvstændig sfære med sin egen logik til forskel fra fx den økonomiske sfære, den æstetiske sfære, den religiøse sfære eller den moralske sfære.

Med betoningen af det politiske som en selvstændig sfære, der er forskellig fra en moralsk sfære, lægger Schmitt afstand fra positioner, der anser politik som noget, der kan afledes fra retsstatslige principper og retfærdigheder, idealer og principper om menneskerettigheder eller moralske forestillinger om retfærdighed. I forhold til hans samtidig er det Schmitts diskussion med Hans Kelsen om dennes retspositivisme, som Schmitt kalder normativisme, mens det i forhold til aktuelle positioner i politisk teori ville rumme en afstandtagen fra fx politisk liberalisme og deliberativ demokratiteori. Den schmittianske pointe er, at politik har primat over moral således at forstå, at politik er ordensskabende og på den måde forudsætning for moral. Det er den politisk skabte orden, der gør forestillinger om retfærdighed og forankring af frihedsrettigheder mulig, ikke omvendt.

Det, der driver politik, er suverænitet og autoritet. Her kommer elementer fra Schmitts andet hovedværk fra 1920erne ind i billedet, hans *Politiske Teologi* fra 1922, hvori suve-

rænitetetsbegrebet bliver behandlet. Staten er den, der beslutter, hvornår det politiske kriterium om ven/fjende relationen skal anvendes, og det er den i kraft af sin suverænitet. Ifølge Schmitt er staten kendetegnet ved sit afgørelsesmonopol snarere end sit voldsmonopol, som Max Weber henviser til i sin stat-sopfattelse. Det er i det lys, at Schmitts centrale udsagn om suverænitet som en afgørelse af undtagelsestilstanden skal ses. På dette tidspunkt bliver Schmitts politisk tænkning betegnet ved sin decisionisme, dvs. den vægt den lægger på, at orden bliver skabt i kraft af en beslutning *ex nihilo*. Beslutningen er uudgrundelig og har kun sig selv som grund. Decisionismen rummer således både et element af eksistentialisme – det er i kraft af beslutningen, at det politiske liv bliver givet sin mening og identitet – og et element af nihilisme – at en hvilken som helst beslutning kan have den meningsgivende karakter, hvilket åbner for kritik af Schmitt for totalitære træk, eller med Søren Hviid Pedersens ord, gør Schmitts politiske teori »fascismelabil« (s. 40).

Søren Hviid Pedersen fremhæver imidlertid samtidig de kritiske potentialer hos Schmitt ved hjælp af hvad der kaldes Hobbes-kristallen, hvor de immanente politiske behov som beskyttelse og adlydelse i relationen mellem borger og stat og statens autoritet til at sætte loven med det dobbelte formål for øje bliver set i forhold til de transcendent forestillinger, fortællinger og myter, der kæder folket sammen til en politisk enhed. Disse er indlejret i bredere politiske og kulturelle institutioner og værdier – hvad Schmitt tilføjer senere i sit forfatterskab – hvorfor decisionismen i en revideret udgave skal ses inden for disse institutionelle rammer og begrænsninger. Og selvom de transcendent forestillinger, fortællinger og myter er omgærdet af en autoritativ fortolkning, bliver det samtidig hævdet, at der er mulighed for alternative og konkurrerende fortolkninger. Hvad enten det er Schmitts tidlige decisionisme eller den revi-

derede udgave, rummer den en modernitetsskritik, som Schmitt har søgt at undersøge ved hjælp af sin begrebssociologi, især begrebsanalyserne af suverænitet. Schmitts pointe er den, at moderniteten er afhængig af en førmoderne teologisk og metafysisk forestillingsverden og ikke selvberørende på menneskets fornuft og således uafhængig og selvrefererende.

I samme ånd retter Schmitt sin kritik imod liberalismen og det parlamentariske demokrati. Schmitt søger at adskille demokrati og liberalisme med henblik på at formulere sin egen demokrativersion i overensstemmelse med sine begreber om det politiske og suverænitet. Hvor liberalismen afpolitiserer demokratiet med sin vægt på individuelle rettigheder, er Schmitts anliggende at politisere demokratiet forstået som en handling for skabelse af orden i form af en homogen politisk enhed, der er kendetegnet ved substantiel politisk lighed, fælles solidaritet og identitet og den politiske elites identitetsmæssige repræsentation af folket, hvor bl.a. folkets suverænitet kommer til udtryk ved akklamation i direkte deltagelse og interaktion med den politiske elite. Den form for politisk demokrati står ifølge Schmitt i skarp kontrast til det parlamentariske demokrati, der er kendetegnet ved en tiltagende afpolitisering, fordi den åbne offentlige debat er blevet erstattet af et partisystem præget af streng partidisciplin, lukkede forhandlinger og udvalgs- og kommissionsarbejder frem for parlamentariske drøftelser.

Søren Hviid Pedersens introduktion slutter af med at skitsere Schmitts aktualitet på både venstre- og højrefløj. Kritikken af det parlamentariske demokrati er fx blevet fremført af radikaldemokrater såvel som radikalkonservative. Og betoningen af det politisk primat har også haft sine fortalere blandt nulevende politiske teoretikere på både venstrefløjen og højrefløjen. Endvidere kan man pege på, hvordan Schmitts indsigter i suverænitetens

væsen er blevet anvendt til at analysere fx det sidste årtis krig mod terror og de undtagelsesbestemmelser, der er kommet ind i en række vestlige landes terrorbekæmpelseslovgivning. I den forstand rummer Schmitts politiske tænkning nogle diagnostiske og analytiske elementer, som har aktualitet.

Det er naturligvis også diskutabelt, om den rummer nogle normative erkendelser af relevans i dag. Her kunne denne anmelder godt have tænkt sig, at Søren Hviid Pedersen udfoldede sine umiddelbare normative holdningsoverensstemmelser mere og underkastede dem en eksplicit kritisk diskussion. Det forekommer fx ikke indlysende, hvorfor det politisk primat uden videre bliver godtaget på bekostning af moralens politiske implikationer. I stedet for at afvise moral som politisk irrelevant, fordi det hører en anden sfære til end det politiske, kunne man spørge, om moral om ikke andet har sin politiske berettigelse ved at kunne forestille sig politiske forhold anderledes end de faktisk er og i den forstand skabe visioner for, hvordan man politisk kan handle til det bedre. Moral bliver på den måde en kritisk refleksion over politik, men ikke nødvendigvis apolitisk.

Ligeledes kunne man have ønsket sig en mere direkte diskussion af andre gængse politikbegreber i statskundskaben, fx David Eastons, som er blevet behandlet i en anden bog i serien Statskundskabens Klassikere. Det havde skærpet Søren Hviid Pedersens argument for det »skandaløse« i at overse Schmitts forfatterskab i statskundskaben.

Tilbage står imidlertid en grundig præsentation af Carl Schmitts politiske tænkning, som det er værd at tilbringe et par timer med, om ikke andet for at komme op af stolen igen!

Anders Berg-Sørensen
Lektor, Institut for Statskundskab
Københavns Universitet

Anders Henriksen (2011)

Antiterroreren, retsstaten og demokratiet
København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 130 sider plus litteraturliste, kr. 185,-

Efter 11.9.2001 øgedes antiterrorlovgivningen i den vestlige verden kraftigt. I nogle lande, herunder Danmark, er det sket over flere omgange. Det kan selv for specialister være en smule vanskeligt at få overblik over både den danske og den internationale udvikling. Det er derfor nyttigt, at der med denne lille bog gives lidt overblik over den danske udvikling, samtidig med at bogen indeholder udblik til især USA og Storbritannien. Samtidig diskuterer forfatteren de helt centrale spørgsmål, om antiterrorlovgivningen går for tæt på demokratiet og retsstaten.

Forfatteren peger på, at Danmark må være mere terrortruet end vore skandinaviske nabolande. Dels på grund af at Danmark politisk har lagt sig tættere op ad USA. Dels naturligvis på grund af de såkaldte Muhammed-tegninger. Han peger også på, at en væsentlig del af de danske antiterrorbestrebelse slet ikke er udgået fra Folketinget, men skyldes vore internationale forpligtelser. Derfor ligner den danske antiterrorlovgivning også på en række punkter, hvad der er vedtaget i andre stater. Et eksempel herpå er beslutningen fra 2002 om etableringen af en europæisk arrestordre, der letter procedurerne for blandt andet udlevering af mistænkte terrorister inden for EU's medlemsstater. Et andet eksempel er den samtidige EU-beslutning om at øge den gensidige bistand på terrorområdet og tilnærme staternes lovgivning. I 2005 vedtog Europarådet en konvention om forebyggelse af terrorisme, der forpligtede medlemslandene til at kriminalisere og retsforfølge de selvsamme handlinger. I 2008 blev det hele fulgt op med et pålæg til EU's medlemsstater om at kriminalisere en række yderligere handlinger relateret til terrorisme. Det drejer sig om offentlig tilskyndelse til

terrorisme, rekruttering til terror og terror-træning.

På dansk grund er der også truffet en række beslutninger, herunder om at udvide pengeinstitutternes indberetningspligt for at forebygge hvidvaskning af penge og finansiering af terrorisme og om at udelukke at give opholdstilladelse til udlændinge på grund af alvorlige forbrydelser, herunder finansiering og planlægning af terrorisme. Det er også blevet lettere at udvise udlændinge for forbrydelser, herunder for terrorisme. Endvidere er det blevet muligt at pålægge udlændinge her i landet på »tålt ophold« pligt til at melde sig. Antiterrorlovgivningen har kort og godt gjort det lettere at retsforfølge, registrere, overvåge, foretage indgreb i meddelelsehemmeligheden og undlade at give beskyttelse til personer i vores samfund, der er mistænkt for at udgøre en fare for statens sikkerhed på grund af terrorisme.

Hvor tæt er man så gået på den politiske frihed, den retlige frihed og den personlige frihed? Her anlægger Henriksen nok en noget mere tolerant holdning end visse andre, der har deltaget i disse debatter i de sidste år. Anders Henriksens opfattelse er, at det største problem ikke er den danske terrorlovgivnings indhold, men hvad han kalder de danske politikeres lejlighedsvis mangel på respekt for de vigtige krav til proces og form, som retsstaten opstiller. Der er eksempler på, at lovgivningen er blevet jaget igennem med ekspresfart. Det er også blevet påstået, at regeringen udnyttede uklarheden om de danske internationale forpligtelser til at få forslag igennem under foregivende af, at de var omfattet af vore internationale forpligtelser, uden at dette faktisk var tilfældet. Desværre går Henriksen ikke til bunds i, hvorvidt det så også var korrekte påstande. Det er endvidere blevet gjort gældende, at visse bestemmelser led af en »ganske vidtgående og ubestemt beskaffenhed«.

Et af eksemplerne på nye kritiserede beføjel-

ser til myndighederne har været, at det i praksis blev muligt for myndighederne at frihedsberøve en udlænding, der angiveligt udgjorde en fare for statens sikkerhed, uden at begrunde det. Disse bestemmelser blev prøvet ved Byretten og Landsretten i forbindelse med, at to tunesere var mistænkt for at have planlagt at dræbe tegneren Kurt Vestergaard. Her deltager Henriksen i kritikken af vore domstole og glæder sig over, at Højesteret i modsætning til Byretten og Landsretten nåede frem til, at frihedsberøvelsen af de to tunesere ikke var lovlig. Sagen nåede senere igen frem til Højesteret, men nu med oplysninger fremlagt af Politiets Efterretningstjeneste. Højesteret fandt derefter frihedsberøvelsen begrundet i det ene tilfælde.

Højesteret berørte i denne forbindelse ikke magtadskillelæren, men Henriksen er i denne forbindelse af den opfattelse, at beføjelserne til myndighederne forbrød sig mod magtadskillelæren. Det er efter hans opfattelse kun domstolene, der bør afgøre, om der er grundlag for at foretage frihedsberøvelser.

Dette forløb har ført til en ændring af den danske lovgivning, således at der efter britisk forbillede indførtes en ordning med »særlige advokater«, der skal varetage udlændinges interesser ved retsmøder, hvor der fremlægges følsomme oplysninger, som ikke videregives til udlændingen.

Henriksen er kritisk over for, at man i forbindelse med beskyttelse mod terrorisme skelner mellem danske og udenlandske statsborgere. Han mener, at der i denne forbindelse ikke bør skelnes mellem danske og udlændinge. Det kan man derimod naturligvis udmærket gøre i forbindelse med den almindelige regulering af ophold på det danske territorium.

Henriksens overordnede konklusion er, at antiterrorlovgivning kræver en særlig grundig og omhyggelig lovforberedelse i modsætning

til det hastværk, som har præget området. Den anden overordnede konklusion er, at antiterrorlovgivning rummer en risiko for styrkelse af den udøvende magt på bekostning af den dømmende. Endelig skal det fremhæves, at Henriksen efter amerikansk og britisk forbillede også går ind for såkaldt »sunset clauses« i lovgivningen, altså bestemmelser som gør dem tidsbegrænsede.

Alt i alt er bogen et behjertet forsøg på at skabe overblik over et følsomt lovgivningsområde. Den kan anbefales. Men det må imidlertid også konstateres, at bogen langt fra når til vejs end med vigtige sider af problematikken. Det skal måske ses i sammenhæng med, at bogen er en omarbejdning af et bidrag, der i november 2010 vandt førstepræmien i Advokatsamfundets prisopgave om retssikkerhed. Teksten har oprindeligt skulle indpasses i nogle bestemmelser for en præmiekonkurrence.

Det anbefales derfor, at man læser nogle andre af de mange forfattere, som har ytret sig på området, for eksempel Vang Greve, Ida Koch, Jens Elo Rytter, Jørn Vestergaard samt Peter Højlund. De omtales i bogen, selv om Højlund er glemt i litteraturlisten, mens Greves arbejder kun i et tilfælde er nævnt. Endnu et lille tegn på at bogen langt fra gør arbejdet færdigt.

Tim Knudsen
Professor
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet

Henrik Bang (2011)

David Easton

København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 175,00 kr., 131 sider.

Denne bog udkommer i serien *Statskundskabens klassikere*, som har til hensigt at give læserne mulighed for i en kort og præcis tekst

at orientere sig i et fagligt væsentligt og interessant forfatterskab. Henrik Bang, der er lektor på Institut for Statskundskab ved Københavns Univesitet, har et omfattende forfatterskab bag sig og er oplagt som forfatter, da han har beskæftiget sig indgående med Easton.

David Easton, som alle med det mindste kendskab til statskundskab vil kende – i det mindste af navn – er amerikansk-canadisk politolog og fader til systemanalysen og den velkendte input-output model for studiet af politik. Som Bang understreger, har det været Eastons skæbne, at hans model, centrale begreber og politik-definition har fået karakter af politologisk børnelærdom (p. 26), mens de færreste kender hans teorier og videnskabelige sigte. Det er derfor stærkt påkrævet at præsentere hans forfatterskab i sin helhed.

Bogen er opdelt i en introduktion, fem kapitler, et tekstuddrag og en litteraturliste. I introduktionen med overskriften »Politisk systemanalyse mellem håb, realisme og kaos« beretter Bang om sit eget møde med Easton og hans forfatterskab, og hvordan han gennem Easton fik revideret sin negative opfattelse af magt. Kapitlets modstilling mellem Easton på den ene side og Parsons og Habermas på den anden side, drøftelsen af, om politikken har ligevægtsmål om økonomisk succes og social orden, og karakteristikken af systemanalysens centrale kendetegn virker noget indforstået, da Eastons begrebs- og teoridannelse endnu ikke er præsenteret for læseren.

I kapitel 1 med overskriften »Biografi« præsenteres Easton og hans baggrund. Det er et af bogens bedste kapitler. Der redegøres her for, hvordan hustruens radikale holdninger fik indflydelse på Easton, hvilke fremtrædende politologer han har haft forbindelse med, hvordan hans videnskabelige karriere har forløbet, og hvordan han efter at have været præsident for APSA i det skelsættende år

1968-69 og med sin tale om postbehavioralismen som en ny revolution i politologien blev lagt for had i store dele af den amerikanske statskundskab. Her ville det dog have været interessant, hvis Bang var gået lidt mere i dybden med, hvorfor Easton blev beskyldt for at være en opportunist og en vendekåbe. Desuden ville det have været på sin plads at få forklaret, hvad der menes med, at »det felt, som Easton ville grundlægge, var mere teoretisk politik end politik teori« (p. 21).

I kapitel 2 om »Eastons politiske systemmodel« kunne læseren have forventet en redegørelse for de centrale begreber og teorier i systemanalysen. De præsenteres da også i kort form (p. 25), men hovedparten af kapitlet rummer i højere grad Bangs nyfortolkning af Easton (p. 29, jf. p. 16) og Bangs forståelse af Eastons teoretiske tilgang til politisk autoritet som »den forskel, der gør en forskel« (p. 27). Kapitlet rummer en interessant diskussion af Eastons kritik af hierarki og forståelse af frihed (udviklet i hans ph.d.-afhandling på Harvard) som betinget af politisk autoritet (p. 31). Det er formodentlig rigtigt, at Easton er mere optaget af magt og forandring, end man umiddelbart får indtryk af i hans bøger om systemanalyse, men behandlingen af disse sider af forfatterskabet sker på bekostning af det ønskelige i en klar og fokuseret fremstilling af det centrale i Eastons teoridannelse omkring politiske systemers fortsatte overlevelse, deres persistens.

I kapitel 3 om »Inputpolitik: Hvordan Easton blev til Parsons« forklarer Bang, hvordan Eastons input-output model af Gabriel A. Almond og andre funktionalister blev overtaget og indlejret i et program for en demokratisk politik i den sociale ordens tjeneste. Bang klargør, hvordan Eastons teoridannelse indebærer, at et politisk system ikke – som hævdet af Parsons og hans efterfølgere – har noget mål i sig selv. Det er ikke forpligtet på at opretholde en ligevægt mellem legitime in-

teresser, en bestemt social orden eller en bestemt politisk styreform (som demokrati), men alene at sikre dets persistens, dvs. dets evne til at træffe beslutninger, som accepteres som bindende – i hvert fald af de fleste af systemets medlemmer det meste af tiden. Easton ser derfor politik som kontinuerlig forandring og tilpasning til skiftende omskændigheder.

I kapitel 4 med overskriften »Politik og samfund på vulkaner« udvikler Bang denne vinkel på analysen af politik med fokus på magt og forandring og på politisk magt som en omformende kapacitet. Han finder det tankevækkende, at Eastons bestræbelse på at udvikle en selvstændig politologisk disciplin er blevet misforstået, og han undrer sig over, »at der ikke er nogen, der har bemærket, i hvor høj grad Eastons tre bøger om det politiske system kan læses som et fortsat politologisk opgør med Parsons' sociologiske tilgang af det sociale system« (p.58). I bestræbelsen på at vise, hvordan det politiske system efter Eastons opfattelse ikke er bundet til bestemte politiske strukturer, går Bang dog efter denne anmelders opfattelse for langt i retning at identificere empirisk politisk analyse med forholdet mellem autoritet og forandring (p. 66). Eastons egen empiriske forskning omfattede for eksempel også studiet af politisk socialisering som en kilde til diffus tilslutning/støtte til forskel fra den specifikke tilslutning/støtte, som opbygges gennem de politiske myndigheders/autoritetens effektive transformation af krav til outputs.

Tendensen til at nyfortolke Eastons tekster i retning af et »unik politologisk projekt, der går ud på at formulere en analytisk helhedsbetragtning på det politiske som et selvtransformerende, selv-udviklende og selv-afviklende system« (p. 79) bliver meget tydelig i det afsluttende kapitel 5 om »Den politiske systemanalyses relevans i dag«. Her spændes Easton for alvor for Bangs eget projekt om politik forstået som åbning af politikvinduer

og evnen til »at gøre en forskel« (p. 49). Easton bruges således af Bang til at udvikle »en ny tilgang til politisk deltagelse« (p. 80) med vægt på »udgangspolitikken« frem for »indgangspolitikken« og en ny, delvis medieskabt hverdagspolitik »befolket af praktisk mere end ideologisk orienterede hverdagspolitikere, politiske journalister, politiske kommunikatorer samt offentlige, private og frivillige ledere og berømtheder« (p.77). Easton bruges desuden til at udvikle en forståelse af, hvordan »autoritetsbegrebet åbner sig op imod et begreb om demokrati som et aktivt deltagende folkestyre« (p.73). Hvor sympatisk denne demokratiforståelse end måtte være, er vi kommet meget langt væk fra Eastons hovedinteresse for politiske systemers persistens.

De udvalgte tekster er glimrende til en forståelse af sondringen mellem begreber og termer, særligt Eastons bestemmelse af »det politiske fællesskab«. Det er dog forvirrende, at oversættelsen af de samme tekstafsnit ikke er enslydende i de analyserende kapitler og i tekstuddragene (se for eksempel p. 90 sammenlignet med p. 71 og p. 74 eller p. 96 sammenlignet med p. 75). Mere gennemgående er det måske uheldigt, at Bang anvender sin egen terminologi, der afviger fra den, som Erik Rasmussen i sin tid introducerede (for eksempel »autoriteter« i stedet for »myndigheder« og »støtte« i stedet for »tilslutning«).

En grundlæggende kritik af bogen er, at Bang ofte blander helt rigtige og relevante udsagn om Eastons systemteori sammen med egne formuleringer om, hvad Easton kan inspirere til og anvendes til, uden at det står helt klart, hvornår det er Easton, og hvornår det er Bang, der taler. Det virker derfor, som om Bang har et andet formål med bogen ud over at redegøre for, hvad David Easton mener, nemlig at fortælle om, hvordan Easton har haft betydning for Bangs egen politikforståelse og forskning.

Bøgerne i serien om statskundskabens klassikere skal angiveligt indeholde »en kort biografi, en analyse af klassikerens faglige bidrag til statskundskaben, en påpejning af klassikerens påvirkning af andre statskundskabsteoretikere og en behandling af vedkommendes aktualitet for dagens politik.« Bogen om Easton lever op til denne målsætning ved at indeholde en kort biografi og en analyse af Eastons centrale faglige bidrag. Påvirkningen af andre statskundskabsteoretikere koncentrerer sig negativt om, hvordan Easton er blevet misforstået (og misbrugt) af andre politologer, og positivt om, hvordan Easton har påvirket Henrik Bang. Eastons aktualitet behandles derimod ikke særligt indgående, bortset fra at det klarlægges, hvordan vi alle – både inden for og uden for statskundskaben – bruger en række af hans begreber, eller rettere, hans termer.

Palle Svensson
Professor
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Henrik Bang og Torben B. Dyrberg (2011)

Michel Foucault:

Statskundskabens klassikere

København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 125 pp., kr. 175,-

Den hastigt voksende serie *Statskundskabens klassikere* har fået et nyt skud på stammen: en introduktion til Michel Foucaults politiske tænkning. Der er ingen tvivl om at Foucaults forfatterskab lever op til seriens fokus på »et væsentligt og interessant forfatterskab« (7), og det er desuden tiltrængt med en dansk introduktion til Foucaults nyligt oversatte forelæsninger. Bogen henvender sig til undervisere og studerende som introducerende semesterlitteratur såvel som supplerende læsning.

I tråd med seriens fokus lægger bogen op til en »politologisk læsning« af forfatterskabet med fokus på den senere tænkning idet Foucault ifølge forfatterne »over årene [bliver] mere og mere politologisk i sin tankegang« (12). Dette udgør et ambitiøst og prisværdigt projekt. At skrive en lettilgængelig introduktion til Foucault er i sig selv ikke nogen nem opgave. At lægge fokus på den senere del af forfatterskabet gør absolut ikke opgaven lettere, idet fortolkningerne af den sene Foucaults forelæsninger ikke er nær så sedimenterede i receptions litteraturen som den tidligere del af forfatterskabet – ikke mindst på grund af den sene oversættelse af disse forelæsninger til engelsk. Under sådanne omstændigheder vil en introduktion uundgåeligt være præget af en høj grad af fortolkning og bogen vil således også blive vurderet både som introduktion og fortolkning.

Omdrejningspunktet for bogen er en (alment accepteret) inddeling af Foucault's forfatterskab i en tidlig og en sen periode koblet med et argument om at Foucault flytter sit fokus fra »input« eller »indgangspolitik« til »output« eller »udgangspolitik« mellem disse to faser i forfatterskabet (f.eks. 18, 24). Oven på denne inddeling indfører forfatterne en analytisk opsplitning i tre niveauer. Tilsammen baner disse to inddelinger vejen for en typologi hvor forfatterne indplacerer hvad de vurderer som de centrale magt/styrings-begreber i forfatterskabet (24). Hos den tidlige Foucault fokuseres således på *suveræniteten*, *disciplin* og *biopolitik* på henholdsvis makro-, mikro- og meso-niveau, mens den sene Foucault behandles gennem et fokus på begreberne *sikkerhed*, *politi* og *statsræson*. Dette strukturerer løst bogens progression. I de sidste to kapitler introduceres desuden den sene Foucaults kritik-begreb *parresia*. Bogens grundlæggende argument er at der i Foucaults forfatterskab (og måske i den historisk-politiske virkelighed) er sket en forskydning fra indgangspolitik til udgangspolitik og

at det er i spændingen mellem disse to at det interessante ligger (74-75).

Som fortolkning af Foucault lægger bogen op til nogle yderst interessante diskussioner, men teksten fremstår uklar i forhold til en række centrale og mindre centrale begreber. Som introduktion rummer bogen en række gode introducerende pointer i forhold til Foucaults overordnede projekt, men den er desværre så redigerings- og strukturmæssig rodet at dens pædagogiske potentiale til en vis grad undermineres.

Især bogens første, tredje og femte kapitel er præget af en række klare og pædagogiske formuleringer (blandt andet om Foucaults generelle ærinde (10-11), om forholdet mellem suveræniteten og disciplin (28, 32) og om subjektivitet, frihed og kritik (66-71)) som helt sikkert vil kunne hjælpe den studerende til et godt basalt indblik i Foucaults grundlæggende argumenter.

Andre steder fremstår teksten noget forvirrende rent begrebsmæssigt. For det første undgår forfatterne med den typologiske tilgang til en vis grad at forholde sig til de forskellige magt/styrings-formers interne relationer. Det er f.eks. uklart hvorvidt *politi* skal forstås som en ny form for *disciplinering* eller som *disciplineringens* moderne afløser, hvorledes *biopolitik* sammenkobler *suveræniteten* og *disciplin*, og hvorvidt *biopolitik* skal ses som en del af den tidlige Foucaults tænkning, eller snarere som overgangen til den sene tænkning.

For det andet introducerer forfatterne yderligere en række Foucault-relaterede begreber teksten igennem som fremstår underbestemte både i sig selv og i deres relation til de mere centrale begreber. Det indtil videre mest centrale begreb i den politologisk orienterede reception af Foucault: *governmentality* (*gouvernementalité*) behandles således kun overfladisk (40), og begrebets forhold til og/eller

overlap med *biopolitik* og *statsræson* klarlægges ikke. Flere andre begreber fremgår desuden af bogens overskrifter uden at blive behandlet i den efterfølgende tekst (f.eks. »statsform« (46) »sikkerhedsgørelse« (50)).

For det tredje er bogen præget af en ureflekteret og, for mig at se, voldsomt karikeret forståelse af »politologi« som centreret om skabelsen af politisk stabilitet (54) og indtil nu uberørt af Foucaultiansk tænkning (12). Der skal lægges en yderst snæver forståelse af politologien til grund for et sådant udsagn, hvis det ikke skal være lodret forkert. Der inddrages yderligere en mængde politologiske begreber ad hoc teksten igennem som ligeledes optræder uden væsentlig definition eller refleksion (f.eks. input, output, policy, policyvinduer, felt, stiafhængighed, netværksstyring). De fleste af disse er mindre væsentlige for tekstens grundlæggende argument, men opdelingen mellem »input« og »output« eller »indgang« og »udgang« er tydeligvis essentiel. Denne læsning af Foucault virker fortolkningsmæssigt både ny og spændende, hvilket også understreges af den interessant men korte konklusion, der peger på spændingen mellem de to perspektiver. Problemet er blot at selv når man når til tekstens konklusion står det ikke klart hvad begrebsparret betyder. Hvad forholder denne indgang og udgang sig til? Ligger der en politisk systemtænkning bag (som i den klassiske statskundskab), og hvordan forholder en sådan sig i så fald til en Foucaultiansk tilgang? Er der primært tale om en teoretisk bevægelse i forfatterskabets tilgang eller en faktisk historisk/politisk udvikling som Foucault forsøger at beskrive?

En yderligere relevant diskussion i forhold til bogens »politologiske læsning« af Foucault er hvorvidt denne læsnings fokus på en bevægelse fra biopolitikens »dystre kamre« (25) til »magtens mere lyse ansigt« (25) ikke virker stækkende på det kritiske potentiale også den sene Foucault's tænkning rummer.

Kræver en politologisk læsning (i tråd med den snævre forståelse af politologi nævnt ovenfor) at vi nødvendigvis må anlægge et mere lyst syn på de sofistikerede, moderne magtteknikker Foucault beskriver? Kan politologisk tænkning og videnskab ikke også være frygtløs tale (*parresia*) selvom vi accepterer at denne ikke kan stille sig udenfor magten?

Struktur-mæssigt er bogen beklageligvis præget af en grad af hastværk der i høj grad underminerer det pædagogiske og introducerende potentiale den rummer: Først halvvejs gennem analysedelen præsenteres læseren for bogens disposition, og delvis grundet manglende metatekst fremstår en del af afsnittene ufo-kuserede. Læseren hjælpes heller ikke af delkonklusioner eller opsummeringer undervejs, og der fremstår hverken introduktion til eller begrundelse for udvalget af bogens tekstuddrag fra Foucault. I kombination med de begrebslige uklarheder gør dette desværre teksten yderligere uklar, og risikerer at overskygge de fremragende, klare formuleringer af Foucaults projekt som er fremhævet ovenfor.

Alt i alt må man sige, at forfatterne – de nævnte svagheder til trods – har taget en tiltrængt og ambitiøs opgave på sig, og at de leverer både en interessant og ny fortolkning af den sene Foucault samt en række klare introducerende pointer i bogen. Der er helt sikkert både potentiale for at få bedre rustede studerende og oplæg til gode fortolknings-diskussioner. Man kan blot håbe at forfatterne måske vil overveje at lægge det yderligere arbejde i en evt. anden-udgave af bogen der ville kunne bringe dens pædagogiske potentiale ordentligt frem i lyset, samt forfølge en begrebslig specificering af deres Foucault-fortolkning i fremtidige publikationer.

Rune Bolding Bennike
PhD studerende
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet